

PETER DINUŠ a kol.:

Marx a společenské zmeny po roku 1989

Bratislava: Veda 2010, 218 s.

S každou revolucí se ve společnosti objevuje názor, že vše, co revoluci předcházelo, bylo zásadně špatné a nové bude nevyhnutelně lepší a nezatížené minulostí. Málokdy se podobná očekávání naplňují a není výjimkou, že první vlna revolucionářů sama končí na popravištích nebo v zapomnění. Revoluce s sebou zpravidla nese i odmítání konceptů a teoretiků minulého období, aniž se ideologové revoluce zamýšlejí nad tím, zda vše v minulosti bylo skutečně špatné a hodné odmítnutí. Vítězství nových hodnot, vyjádřených v ideologických konceptech a metodologických přístupech bývá zřídka definitivní. Osvícenství a vláda rozumu neznamenal nastolení věčného míru; reálný socialismus, o kterém jeho teoretici prohlašovali, že zvítězil konečně a úplně, skončil v krizích 90. let; liberalismus, který byl považován za konec dějin, se dostává do problémů jen 20 let poté, co měl definitivně zvítězit. Hospodářská krize postavila apologety liberalismu do podobné situace, ve které byly před nimi apologeti socialismu. Schopnost kritického náhledu na realitu není totožná se schopností sebekritického zhodnocení vlastních aktivit.

Schopnost sebereflexe a kritické přehodnocování vlastních základů je znakem vědy a vědeckého myšlení. Jak ovšem upozorňuje T. Kuhn, revoluce ve vědě nejsou výsledkem okamžitého vyhodnocování a přehodnocování paradigmatu, nýbrž jsou až výsledkem vzniku anomálií, tj. jevů, které jsou v rámci daného paradigmatu nevysvětlitelné.¹ Změna paradigmatu nikdy neprochází automaticky, a tím spíše ve společenských vědách, neboť může ovlivnit rozložení moci ve společnosti, v níž jsou i vědci zájmově a hodnotově zatčeni.²

Proces přehodnocování paradigmatu je výrazně podmíněn právě množstvím anomálií. Čím četnější jsou odchylky od očekávaného stavu, tím je pravděpodobnější zahájení přehodnocování. Urychlit může tento proces i demokracie, neboť je založena na pluralitě názorů a svobodné soutěži politických sil, což otvírá prostor pro soutěž idejí. V západních demokraciích je ideologická a metodologická pluralita standardním jevem, totéž ale nelze říci o východní Evropě. Naplnění zásad demokracie vždy záleží na konkrétní situaci a konkrétních lidech. Z tohoto hlediska lze ocenit vydavatelský počín SAV, která umožnila obnovit diskuzi o metodologických základech západní vědy, do kterých nepochybně patří i marxismus.³ Marxismus nikdy nebyl jen ideologií, ale byl i vědeckou metodologií, a i jako ideologie není plně identický s hodnotovým základem východoevropského socialismu.

---

¹ Kuhn T.: *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenth 1997.

² Prorok, V. – Švihlíková I.: Spor o paradigma politické vědy. In: *Politologická revue*, prosinec 2004, s. 123 – 130.

³ Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System. September 21, 2009, s. 9. http://www.un.org/ga/econcrisissummit/docs/FinalReport_CoE.pdf

Vyvozovat proto z politického a ekonomického krachu reálného socialismu i nefunkčnost marxismu je značným zjednodušením. Vracet se k marxistickému dědictví má proto smysl, nezávisle na tom, zda cílem je kritické přehodnocení či fundované odmítnutí a nalezení a propracování jiné alternativy.

Do monografie přispělo 10 českých a slovenských autorů. Jejich příspěvky se liší jak předmětným zaměřením, tak i mírou akceptování marxismu jako alternativního pohledu na společenské jevy. Co dané autory spojuje, je názor, že tabuizace marxismu je vědecky nekorektní a společensky riskantní, neboť každý monopol, nezávisle na tom, zda je to monopol marxismu-leninismu nebo liberalismu a jeho metodologických východisek, vede vždy, dříve či později ke stagnaci.

Vyporádat se s marxismem nikoliv politickými prostředky, nýbrž věcnou diskuzí, ať už tak nebo onak, není vůbec jednoduché. Marxismus představuje poměrně složitý systém filozofických, ekonomických a politických názorů, které se navíc vyvíjely. Věcná kritika předpokládá znalost všech jeho tří částí, jejich vývoje a provázanosti na společenskou praxi, nikoli pouze operovat názory toho či jiného období nebo dokonce postmarxistickými reinterpetacemi. V úvodu monografie je sice řečeno, že hlavní závěry Marxova učení jsou všeobecně známé v kruzích akademické obce i veřejnosti, nicméně rozdílné přístupy autorů monografie a vztah veřejnosti k marxismu tomu příliš nenasvědčují.

První příspěvek od Michaela Hausera *Marx redukcionista i metafyzik – o postkomunistické dezinterpretaci Marxe* již podle názvu ukazuje, že je pokusem konfrontovat dnes převládající liberálně-konzervativní metodologické přístupy v náhledu na společenskou realitu a marxistickou koncepci. Autor na základě rozsáhlých citací z Marxe a Engelse dokazuje, že dnes převládající interpretace klíčových problémů marxismu – pojetí člověka, ekonomického determinismu a dějin – v řadě případů zkresluje marxistickou koncepci. Za příčinu považuje i samotnou praxi reálného socialismu, která vedla k absolutizaci úlohy základny na úkor nadstavby a podcenila význam ideologie, což nakonec vedlo k tomu, že nebyl naplněn Marxův humanistický cíl. Toto hodnocení může vyvolat polemiku, neboť autor opomíjí reálné problémy s fungováním ekonomiky socialistických zemí, která i přes pokusy o reformy nebyla schopna dosáhnout vyšší produktivity práce než měl kapitalismus, a zároveň přehlídí i aktivity komunistického režimu spojené s ideologickou a kulturně-výchovnou prací, tj. procesy indoktrinace obyvatelstva. Při zohlednění těchto faktů nemusí být ani paradoxem, jak autor uvádí, že „v listopadu 1989 značná část lidí chtěla socialismus“.

Další příspěvek *Marxismus v zrkadle svojich možností* od Františka Novosáda ukazuje marxismus reálného socialismu jako prognostickovizionářskou politickou doktrínu a konfrontuje tento přístup s dílem samotného Marxe, které obsahuje i rovinu deskriptivně-analytickou. Za základní problém marxismu považuje fragmentárnost díla Marxe a Engelse a jeho široký a zároveň dobový rámec; za klíčový prvek této doktríny pro moderní společnost pak považuje Marxovu analýzu kapitálu. Při analýze Marxova výkladu vývoje kapitálu ukazuje autor na změnu, kterou lze podle něj u Marxe zaznamenat – „Marx přestává být postupně apokalyptickým optimistou a stává se apokalyptickým pesimistou“. V závěru autor uvádí, že Marxova koncepce je důležitá především otázkami a ni-

koli odpověďmi. Zároveň konstatuje, že Marxův výrok, že společnost si klade jen takové úkoly, pro jejichž řešení má již připraveny prostředky, „je nejpesimističtější věta, jaká kdy byla napsaná“. Byl však Marx pesimista nebo se snažil být realistou? Spojování politické aktivity s teoretickou analýzou fungování ekonomiky kapitalismu svědčí spíše ve prospěch druhé varianty.

Třetí příspěvek v pořadí od Ladislava Hohoše pojednává o *Globalizácii ako problému transformácie kapitalizmu*, přičemž metodologicky je k analýze využita marxistická teorie, respektive je konfrontována se současným vývojem. Přestože marxismus je aplikovatelný i na současný kapitalismus především z hlediska jeho kritiky, autor je skeptický vůči silové transformaci kapitalismu realizované pod vedením proletariátu a možnosti využít při této transformaci „hegelovskou dialektickou metodu“, byť se sám několikrát odvolává na Marxe, který při analýze společenské reality principy dialektiky využívá. Autor upřednostňuje scénář transformace, který by splňoval parametry trvalé udržitelnosti civilizace. Rámcově se snaží podobný scénář načrtnout.

Další příspěvek od Petra Dinuše pod názvem *K reflexii vybraných aspektov spoločensko-politického vývoja po roku 1989* je pokusom o aplikaci marxistické teorie na proces transformace společnosti po roce 1989. V úvodní části autor polemizuje s dnes dominujícím liberálním pojmovým aparátem (tolerance, solidarita), který podle jeho názoru zakrývá reálnou podstatu systému třídní nadvlády, který vznikl po listopadu 1989. Dále analyzuje klíčové faktory, které umožňují nové vládnoucí třídě a její elitě stabilizovat vzniklé poměry. Především to je podle jeho názoru státní podpora církve a klerikalizace slovenské společnosti jako způsobu udržení ideologické kontroly nad společností, přičemž toto řešení je podle autora v rozporu s ústavně deklarovanou pluralitou. Dále je to stavění občanského principu proti principu národnímu, kdy jsou zároveň oba principy interpretovány z hlediska zájmu kapitálu, tj. získání a udržení majetku. Nakonec kritizuje antikomunismus, který je podle něj účelově využíván k ideologické diskreditaci marxismu a minulosti, aniž se srovnatelná pozornost uděluje aktuálním problémům.

Pátý příspěvek Jozefa Lysého je věnován *Problému racionálnej dialektiky u Karola Marxa*. Autor konstatuje, že Marxovo pojetí dialektiky se odlišuje od Hegelovy interpretace a našlo svůj odraz v jeho díle, především v *Kapitálu*, a zamýšlí se nad osudem dialektiky v moderní společnosti. Cítuje při tom řadu západních politiků a teoretiků i z post-socialistických zemí, kteří začínají o odkazu marxistické dialektiky a metodologie na pozadí globalizace a hospodářské krize uvažovat.

Další příspěvek Marka Hrubce pojednává o *Projektu kritické teorie společnosti od Horkheimera a Marcuseho k současnosti*. Autor se zamýšlí nad důvody objevení se, zdrojů a vývojem kritické teorie jako jednoho z nejvýznamnějších proudů vycházejících ze západního marxismu a jejím potenciálem pro pochopení dnešní společnosti, která se nachází v globální krizi. Analýza je zaměřena především na myšlenkový odkaz Horkheimera a Marcuseho, dvou významných představitelů frankfurtské školy, a posuny v kritické teorii spojené s dílem Habermase a Honnetha. Jejich dílo je vnímáno prizmatem tří momentů kritické teorie – důrazem na kritiku, deskripci a normativitu. Kromě popisu konkrétních problémů, které byly v díle těchto čtyř představitelů kritické teorie zpraco-

vány, autor podtrhává i důležitost interdisciplinárního přístupu a filozofie pro zkoumání společnosti.

Sedmá stať v monografii od Martina Brabce s názvem *Historický materialismus, Gerald Cohen a analytický marxismus* studuje přínos koncepce logické a lingvistické analýzy pro upřesnění pojmového aparátu marxismu, která vzniká v anglosaském prostředí v rámci analytického marxismu v 80. letech 20. století. Postupně vysvětluje pojmy jako výrobní síly, výrobní vztahy, ekonomická základna a jejich vztahy, jak je interpretuje analytický marxismus. V závěru se zmiňuje o debatě mezi stoupenci a odpůrci dané koncepce na půdě samotného marxizmu.

Další stať od Luboše Bláhy zkoumá pod názvem *Analytický marxismus a problematika spravedlnosti* vyústění neomarxismu do úvah o spravedlnosti. Hned v úvodu autor konstatuje, že řada anglosaských teoretiků, analyzujících problematiku spravedlnosti, pracuje standardně s marxistickou koncepcí. Autor začíná od neomarxistické analýzy Rawlseva pojetí spravedlnosti, následně konfrontuje marxistický a liberální koncept, který se odlišují zejména tím, že marxismus vychází z třídního rozdělení společnosti a diferencovaných zájmů jednotlivých tříd, a završuje analýzu výkladem neomarxistických interpretací spravedlnosti především v díle Wooda, Millera, Tuckera, Peffera a Nielsena. Autor sám dochází k závěru, že marxismus obsahuje implicitní teorii spravedlnosti.

Předposlední příspěvek Františka Škvrndy vychází za rámce filozofického zkoumání pojmů marxismu, jak svědčí jeho název: *Karol Marx, materialistické chápanie dejín a súčasná teória medzinárodných vzťahov*. Autor vychází z tvrzení, že liberální koncept selhal a vyčerpával se a marxistická metodologie může být pro hledání řešení problémů současného světa užitečná. V úvodní části autor charakterizuje koncept materialistického pojetí dějin a ukazuje jeho možnou interpretaci a přínos v rámci teorie mezinárodních vztahů. Klíčovým je pro něj fakt, že za současnou krizi moderní společnosti nemůže tolik zatracovaný marxismus, nýbrž dnes dominující neoliberální a neokonzervativní ideologie. Přestože byla marxistická teorie mezinárodních vztahů odmítána mnohými marxisty, autor se domnívá, že má nárok na existenci, oporu pro své tvrzení nachází v současné odborné literatuře, která při výčtu škol uvádí i marxismus.

Poslední příspěvek od Mariny Čarnogurské konfrontuje v příspěvku s názvem *Marxova konkrétna skutočnosť v konfrontácii s klasickými čínskymi koncepciami reálneho bytia* koncept dialektiky marxismu a starověké Číny. Autorka již v úvodu zmiňuje, že bez ohledu na spory ohledně přínosu marxismu je faktem, že dokázal ovlivnit v 19. a 20. století společenský vývoj, a proto je nutné tento myšlenkový koncept zkoumat. Autorka využívá svých znalostí čínské filozofie, aby porovnála základy obou koncepcí. Přestože sama na závěr konstatuje, že její přístup se může leckomu zdát při nazírání aktuálních problémů nepodstatný, vyslovuje myšlenku, že je nutné se naučit v zájmu řešení problémů skutečně myslet dialekticky, a čínský přínos je zde podle ní nezanedbatelný.

Stručná analýza obsahu a zaměření jednotlivých příspěvků naznačuje, že marxistická teorie není reprezentovaná nějakou jednou dogmatickou školou, která by měla recepty na všechny existující problémy, nýbrž je to živá rozvíjející se koncepce plná protikladných závěrů. Přestože z politického hlediska to může být problém – politici chtějí zpravidla

jasná doporučení, pro analýzu krizové situace dnešní společnosti může být marxismus přínosem. Základním problémem dnešního marxismu ovšem je, jak to nakonec ukazuje charakter příspěvků, z nichž není žádný věnován ekonomice, že i zde chybí propracovanější ekonomická teorie, která by byla základem pro nový typ vztahů a spravedlnosti. Normativní soudy o žádoucím bez ekonomického základu jsou slovy Marxe ideologií a pokud se idea odtrhne od zájmu utrpí ostudu.

Vladimír Prorok

Doc. PhDr. Vladimír Prorok, CSc.
Katedra politologie VŠE Praha
U Santošky 17
150 00 Praha 1
Česká republika
e-mail: VProrok@seznam.cz

DANIEL C. DENNETT:

Záhada ľudského vedomia

Bratislava: Vydavateľstvo Európa 2008, 160 s.

Publikácia *Záhada ľudského vedomia* pozostáva s ôsmich textov, ktoré sú prekladmi častí Dennettových kníh alebo kratších prác. Môžeme sa v nich zoznámiť s jeho pohľadom na niektoré problémy, ktorým sa vo svojej filozofii dlhodobo venuje. Ako sa dá u Dennetta očakávať, prichádza s riešeniami založenými na naturalistickom svetonázore.

V prvom texte s názvom *Vysvetlenie mágie vedomia* Dennett pokladá vedomie za prirodzený, vedeckými metódami opísateľný jav. Stavia sa proti Chalmersovmu názoru, že existuje tzv. ťažký problém vedomia, ktorý má principiálne inú povahu než problémy riešiteľné pomocou štandardných metód kognitívnej vedy. Vedomie je podľa Dennetta fyzický a biologický jav – podobne ako metabolizmus alebo rozmnožovanie. Je pozoruhodne dômyselné vo svojom fungovaní, nie je však zázračné ani záhadné. Odstraňovanie záhad a zázrakov, snaha ukázať, že nič také ako „skutočný“ zázrak či „skutočná“ záhada neexistuje, je hlavným rysom Dennettovho myslenia. K naturalistickému pohľadu na svet totiž patrí snaha vysvetliť všetky javy bez odkazu na nadprirodzené inštancie. Napríklad v knihe *Freedom Evolves* z roku 2003 sa snaží takýmto spôsobom riešiť problém slobody. Text *Hrozba genetického determinizmu* je prekladom jednej z podkapitol práve tejto knihy. V ňom sa Dennett pokúša rozptýliť naše obavy z faktu, že mnohé ľudské vlastnosti a dispozície sú – či už úplne, alebo čiastočne – geneticky determinované. Keďže v tomto